

گونه شناسی روایات تفسیری هشام بن سالم در کتاب کافی

مصباح الحسن هاشمی

چکیده:

هشام بن سالم از محدثان مورد اعتماد شیعه و از اصحاب امام صادق و امام کاظم علیهما السلام است که صاحب اصل و همچنین کتاب‌های تفسیر و معراج و حج بوده است. در کتاب کافی از هشام بن سالم تعداد ۲۹۰ روایت از ایشان نقل شده است که از این تعداد، ۳۵ روایت تفسیری است. روایات تفسیری به گونه‌ها و انواع‌های متعددی با آیات قرآن ارتباط دارند و دارای کارکردهایی متعدّدند. این روایات گاه ناظر به ظاهر آیه هستند و آن را به گونه‌ای صریح تفسیر می‌کنند؛ گاه ناظر به باطن و لایه درونی آن هستند و آن را تأویل می‌نمایند و گاه با اشاره به مضمون آیه و به گونه غیرمستقیم و غیرصریح، به درک مقصود آیه یاری می‌رسانند. در مورد گونه‌های این روایات، ۳۴ روایت آشکارا ناظر به ظاهر آیه قرآن هستند و همچنین در دسته روایات ناظر به باطن و لایه درونی آیات قرآن، یک روایت مشتمل بر این گونه می‌باشد. البته یک روایت دیگر (روایت عمار ساباطی که ناظر به ظاهر آیه قرآن هست) را می‌توان در ضمن باطن قرآن قرار داد.

کلید واژگان: گونه شناسی، روایات تفسیری، هشام بن سالم، انواع گونه، الکافی

مقدمه:

کتاب کافی از جوامع اولیه حدیثی شیعه محسوب می‌گردد که مرحوم کلینی در آن روایات متعددی از ائمه معصومان علیهم السلام را جمع آوری نموده است. هشام بن سالم از محدثان مورد اعتماد شیعه و از اصحاب امامان صادق و کاظم علیهما السلام است که صاحب اصل و کتاب‌های تفسیر و معراج و حج بوده است. تعداد روایاتی که از هشام بن سالم در کتاب کافی مرحوم کلینی نقل شده است ۲۹۰ روایت است که بین آنها ۳۵ روایت تفسیری وجود دارد. مسئله گونه‌ها و انواع «روایات تفسیری» در دهه‌های اخیر، به صورت جدی مورد توجه پژوهشگران معارف اسلامی قرار گرفته است. خیلی از پژوهشگران معارف اسلامی به بررسی، استقرا و نام‌گذاری این گونه‌ها اقدام نموده‌اند. بی‌تردید شناخت نظم یافته این انواع به بهره‌مندی آسان‌تر از این روایات خواهد انجامید. روایات تفسیری به گونه‌ها و انواع‌های متعددی با آیات قرآن ارتباط دارند و دارای کارکردهایی متعددند. این روایات گاه ناظر به ظاهر آیه هستند و آن را به گونه‌ای صریح تفسیر می‌کنند؛ گاه ناظر به باطن و لایه درونی آن هستند و آن را تأویل می‌نمایند و گاه با اشاره به مضمون آیه و به گونه غیرمستقیم و غیرصریح، به درک مقصود آیه یاری می‌رسانند.^۱

در این مقاله در دو گونه روایات تفسیری هشام بن سالم در کتاب کافی پرداخته می‌شود؛ در گونه ای اول روایاتی که ناظر به ظاهر آیه قرآن هستند بحث می‌شود؛ همچون تبیین واژگان و..... و در گونه دوم روایاتی که ناظر به باطن و لایه درونی آیه قرآن هستند مورد بحث قرار می‌گیرد.

مفهوم شناسی:

هشام بن سالم

هشام بن سالم از اصحاب امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) بود و در علم کلام بیشتر تخصص داشت. حضرت امام صادق (ع) در برخی مسائل کلامی مانند توحید به او ارجاع می‌داد. او روایاتی را از امام صادق و امام کاظم علیهما السلام نقل کرده است. پس از شهادت حضرت امام صادق (ع)، در ترویج امامت حضرت امام موسی کاظم (ع) نقش داشت. او آثار دیگری هم داشته است که مشهورترین از آنها کتابی درباره معراج است. اهل سنت برخی آراء خاص در توحید را به هشام نسبت داده‌اند.

گونه شناسی:

مطالعه گونه‌ها و انواع موجود در یک دانش را گونه شناسی می‌گویند و در توسعه دانش در حوزه‌های مختلف علمی بسیار اهمیت دارد و می‌توان مشکلات متعدد علمی را حل می‌کند.^۲

۱- عبد الهادی مسعودی، تفسیر روایی جامع، ج اول، ص ۲۵
۲- باقر سارخانی، درآمد بر دایره المعارف علوم اجتماعی، ص ۱۳۷

الکافی:

کتاب کافی از کتب اربعه، مهم‌ترین و معتبرترین جوامع حدیثی شیعه محسوب می‌گردد. که توسط ابو جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق مشهور به کلینی تدوین شده است ایشان کتاب را در مدت ۲۰ سال گردآوری کرده است.

روایات تفسیری:

روایات تفسیری، روایاتی را می‌گویند که مبنای تفسیر نقلی قرآن از معصومین، اصحاب پیامبر (ص) و تابعان قرار می‌گیرند.^۱

گونه‌شناسی روایات تفسیری:

مراجعه به کتب تفسیر روایی نشان می‌دهد که این روایات، به «گونه»‌هایی مختلف قابل تقسیم‌اند؛ گونه‌هایی که نشان از کارکردهای متفاوت این روایات دارند. می‌توان این کارکردها را به این ترتیب، یاد نمود: ترسیم فضای نزول، ایضاح لفظی، ایضاح مفهومی، بیان مصداق، بیان لایه‌های معنایی، بیان حکمت و علّت حکم، استناد به قرآن

بیان اختلاف قرائت، پاسخگویی با قرآن، تعلیم تفسیر.

روایاتی که آشکارا ناظر به ظاهر آیه قرآن اند شامل گونه‌های زیر می‌گردد:

تبیین واژگان:

روایاتی که در آن معنای واژگان بیان شده، تبیین واژگان است. تبیین واژگان متعلق به ظاهر قرآن است و مراد از تبیین واژگان این است که برخی از روایات تفسیری، واژه‌های قرآن را تبیین نموده‌اند.^۲ این روش که بیشتر به ترجمه و توضیح شبیه است در مواردی به کار رفته است که برای مخاطب تنها همان واژه مبهم بوده و نیاز به توضیح بیشتر نداشته است.^۳

در روایات نقل شده توسط هشام بن سالم در الکافی دو روایت مشتمل بر این گونه می‌باشد که در یکی از این روایات به تبیین دو واژه پرداخته شده است؛

مراد از سکینه، ایمان

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِيِّ وَهَشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَغَيْرِهِمَا عَنْ أَبِي عَبْدِ

۱- محمد هادی- معرفت، تفسیر و مفسران، ج ۲، ص ۱۷

۲- عبد الهادی مسعودی، تفسیر روایی جامع، ج اول، ص ۲۶

۳- مهدی رستم نژاد، «گونه‌شناسی روایات تفسیری»، مجله حسنا، ص ۱۶

اللَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ»^۱ قَالَ هُوَ الْإِيمَانُ.^۲
در این روایت از امام صادق علیه السلام از معنای سکینه در سوره فتح آیه چهارم سوال شد، امام علیه السلام در جوابش فرمودند مراد از سکینه، ایمان است که در قلوب مومنین است.

مراد از نعمت، عافیت و مراد از ضر، بیماری

در این روایت از امام صادق علیه السلام از معنای نعمت و ضر در سوره زمر سوال شد، امام علیه السلام در جوابش فرمودند مراد از نعمت، عافیت و مراد از ضر، بیماری است.

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عِيسَى بْنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ عَمَارِ بْنِ أَبِي بَاطِي قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى «وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ»^۳ قَالَ نَزَلَتْ فِي أَبِي الْفَصِيلِ إِنَّهُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عِنْدَهُ سَاحِرًا فَكَانَ إِذَا مَسَّهُ الضُّرُّ يَغْنَى السُّقْمَ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ يَغْنَى تَائِبًا إِلَيْهِ مِنْ قَوْلِهِ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مَا يَقُولُ: «ثُمَّ إِذَا حَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ»^۴ يَغْنَى الْعَافِيَةَ:^۵

توضیح مفاهیم کلیدی:

توضیح مفاهیم کلیدی هم متعلق ظاهر قرآن است، مراد از توضیح مفاهیم کلیدی، روایاتی است که عناصر کلیدی به روشن می نمایند و مفاهیم کلیدی آیه می پردازند.^۶ برخی محققان در دسته بندی گونه های روایات تفسیری، از آن به ایضاح مفهومی یاد کرده اند؛ با این تعریف که هر گاه حدیث به توضیح و تبیین نسبت میان یک یا چند جمله در آیه بپردازد در این دسته قرار می گیرد.^۷

در روایات نقل شده توسط هشام بن سالم در الکافی ۱۹ روایات مشتمل بر این گونه می باشد.

بندگی خداوند متعال:

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «إِنْ نَاشَأَ اللَّيْلُ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا»^۸ قَالَ يَغْنَى بِقَوْلِهِ: «وَأَقْوَمُ قِيلًا» قِيَامَ الرَّجُلِ عَنْ فَرَاشِهِ يُرِيدُ بِهِ اللَّهُ لَا يُرِيدُ بِهِ غَيْرُهُ.^۹

۱- سوره فتح آیه ۴

۲- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۱۵، ح ۴

۳- سوره زمر آیه ۷

۴- سوره زمر آیه ۸

۵- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۸، صفحه ۲۰۳، ح ۲۴۵

۶- عبدالهادی مسعودی، تفسیر روایی جامع، ج اول، ص ۲۷

۷- مهدی، مهریزی، «روایات تفسیری شیعه، گونه شناسی و حجیت»، ص ۱۱

۸- سوره مزمل آیه ۶

۹- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۳، صفحه ۴۴۶، ح ۱۷

در این روایت امام صادق علیه السلام در سوره مزمل آیه ششم، معنی أَقَوْمٌ قِيلاً را بیان فرمودند که منظور از أَقَوْمٌ قِيلاً «و گفتار [در آن هنگام] استوارتر است» این است که فقط برای خدا، نه جز او، از بستر برخیزد و در پیشگاه او به نماز ایستد.

تقدم کفر بر شرک

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ عَنْ مُوسَى بْنِ بُكَيْرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ الْكُفْرِ وَالشِّرْكِ أَيُّهُمَا أَقْدَمُ قَالَ فَقَالَ لِي مَا عَهْدِي بِكَ تَخَاصُمُ النَّاسِ قُلْتُ أَمَرَنِي هِشَامُ بْنُ سَالِمٍ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ لِي الْكُفْرُ أَقْدَمُ وَهُوَ الْجُحُودُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ»^۱.

در این روایت حضرت ابو الحسن (موسی بن جعفر) علیهما السلام کفر را بر شرک مقدم دانسته و این مورد را به سوره بقره آیه ۳۴ استناد داده.

گناه بودن کتمان شهادت

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ»^۲ قَالَ بَعْدَ الشَّهَادَةِ.^۳

در این روایت از امام صادق علیه السلام از سوره بقره آیه ۲۸۳ (هرکس شهادت را مخفی سازد، پس به راستی که قلبش گناهکار است) سوال شد، امام علیه السلام در توضیح این آیه فرمود یعنی هرکس که شهادتش را مخفی سازد، گناهکار است.

وجوب تحمل شهادت در صورت دعوت به آن

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَلَا يَأْتِ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا»^۴ قَالَ قَبْلَ الشَّهَادَةِ.^۵

در این روایت امام صادق علیه السلام با تعبیر خویش که فرمودند «قَبْلَ الشَّهَادَةِ» به تبیین این مطلب پرداخت که مراد از دعوت به شهادت مرحله «تحمل شهادت» می باشد و اینکه در صورت دعوت شخص می بایست اجابت نماید و برای تحمل آن اقدام کند.

۱- سوره بقره آیه ۳۴

۲- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۳۸۵، ح ۶

۳- سوره بقره ۲۸۳

۴- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۷، صفحه ۳۸۱، ح ۲

۵- سوره بقره آیه ۲۸۲

۶- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۷، صفحه ۳۸۰، ح ۴

سوگند دادن غیر مسلمان، تنها با نام خداوند متعال

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَا يُحْلَفُ الْيَهُودِيُّ وَلَا النَّصْرَانِيُّ وَلَا الْمَجُوسِيُّ بِغَيْرِ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: «فَاخُكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»^۱.

در این روایت امام صادق علیه السلام در توضیح سوره آیه ۴۸ سوره مائده فرمودند مراد از فَاخُكُم بَيْنَهُمْ، یهودی ها، نصرانی ها و مجوسی ها است و معنی آیه این می شود یهودی، نصرانی و مجوسی را جز به نام خدا نمی توانند سوگند دهند.

تبیین بداء

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِيِّ وَ غَيْرِهِمَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ»^۲ قَالَ فَقَالَ وَ هَلْ يُمَحِّى إِلَّا مَا كَانَ ثَابِتًا وَ هَلْ يُثَبِّتُ إِلَّا مَا لَمْ يَكُنْ^۳.

در این روایت از امام صادق علیه السلام در باره سوره رعد آیه ۳۹ (يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ) سوال کرد، امام علیه السلام در توضیحش فرمود آیا محو می شود جز آنچه ثابت نبوده؟ و ثبت می شود جز آنچه که موجود نبوده است؟ یعنی مسئله بداء را میان کرد.

حسابرسی اعمال

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَأَلَهُ الْأَثَرِيُّ الْكَلْبِيُّ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ»^۴ قَالَ تُبَدَّلُ خُبْرَةٌ نَقِيَّةٌ يَأْكُلُ النَّاسُ مِنْهَا حَتَّى يَفْرُغَ مِنَ الْحَسَابِ قَالَ الْأَثَرِيُّ فَقُلْتُ إِنَّ النَّاسَ يَوْمَئِذٍ لَفَى شُغْلٍ عَنِ الْأَكْلِ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ هُمْ فِي النَّارِ لَا يَشْتَغِلُونَ عَنْ أَكْلِ الصَّرْبِ وَ شَرْبِ الْحَمِيمِ وَ هُمْ فِي الْعَذَابِ فَكَيْفَ يَشْتَغِلُونَ عَنْهُ فِي الْحَسَابِ^۵.

در این روایت، ابرش کلبی از امام باقر علیه السلام درباره گفتار خداوند که می فرماید: «روزی که زمین به زمین دیگری دگرگون می شود»، پرسید.

۱- سوره مائده آیه ۴۸

۲- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۷، صفحه ۴۵۱، ح ۴

۳- سوره رعد آیه ۳۹

۴- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۱، صفحه ۱۴۶، ح ۲

۵- سوره ابراهیم آیه ۴۸

۶- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۶، صفحه ۲۸۶، ح ۱

لزوم پابندی به عهد

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: وَعِدَةُ الْمُؤْمِنِ أَخَاهُ نَذْرٌ لَا كَفَّارَةَ لَهُ فَمَنْ أَخْلَفَ فَبِخْلَفِ اللَّهِ بَدَأَ وَلَمَقْتَهُ تَعَرَّضَ وَذَلِكَ قَوْلُهُ: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبِرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ».^۱

در این روایت حضرت صادق علیه السلام حکم وفای عهد مومن در در ضمن سوره صف آیه دوم و سوم را توضیح دادند.

بیان مسأله مال یتیم

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ عَجَلَانَ أَبِي صَالِحٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ أَكْلِ مَالِ الْيَتِيمِ فَقَالَ هُوَ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا»^۲ ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ غَيْرِ أَنْ أَسْأَلَهُ مَنْ عَالَ يَتِيمًا حَتَّى يَنْقَطِعَ يَتِيمُهُ أَوْ يَسْتَعْنِيَ بِنَفْسِهِ أَوْ جَبَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ الْجَنَّةَ كَمَا أَوْجَبَ النَّارَ لِمَنْ أَكَلَ مَالَ الْيَتِيمِ.^۳

در این روایت امام صادق علیه السلام، حکم خوردن مال یتیم را در ضمن سوره نساء آیه ۱۰ را توضیح داد.

مراد از صبر و حسنه

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَغَيْرِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا»^۴ قَالَ بِمَا صَبَرُوا عَلَى التَّقِيَّةِ «وَيَذَرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ»^۵ قَالَ الْحَسَنَةُ التَّقِيَّةُ وَالسَّيِّئَةُ الْإِذَاعَةُ.^۶

در این روایت امام صادق علیه السلام دو تا آیات را توضیح داد:

یک: أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا یعنی ایشان برای صبری که کردند، دو بار پاداش خود را دریافتند (برای صبری که بر تقیه کردند)

دو: وَيَذَرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ و با حسنه گناه را دفع کردند» فرمود حسنه تقیه و گناه فاش کردن است.

۱- سوره صف آیه ۲، ۳

۲- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۳۶۳، ح ۱

۳- سوره نساء آیه ۱۰

۴- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۵، صفحه ۱۲۸، ح ۲

۵- سوره قصص آیه ۵۴

۶- سوره رعد آیه ۲۲

۷- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۲۱۷، ح ۱

عفو گسترده الهی

عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُؤَيْدٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَمَّا إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ عَزٍّ يَضْرِبُ وَلَا نَكْبَةٍ وَلَا صُدَاعٍ وَلَا مَرَضٍ إِلَّا بَذَنْبٍ وَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ: «وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» قَالَ ثُمَّ قَالَ وَمَا يَعْفُو اللَّهُ أَكْثَرَ مِمَّا يُؤَاخِذُ بِهِ.^۲

در این روایت امام صادق علیه السلام در ضمن سوره شوری آیه ۳۰ این مطلب را توضیح داد که هر مصیبتی بر انسان به جهت گناهی (که انسان مرتکب شده است) می باشد و آنچه خدا از آن میگذرد از آنچه از آن مؤاخذه میکند بیشتر است.

اخذ پیمان توحید و نبوت از آدم و ذریه او

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَعَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ حَبِيبِ السَّجِسْتَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمَّا أَخْرَجَ ذُرِّيَّةَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ ظَهْرِهِ لِيَأْخُذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ بِالرُّبُوبِيَّةِ لَهُ وَ...^۳

در این روایت امام باقر علیه السلام در ضمن سوره هود آیه هفتم قصه پیمان توحید و نبوت از حضرت آدم و ذریتش را بیان فرمود.

اجر و پاداش دوستان خداوند در قیامت

عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُؤَيْدٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي حَمْرَةَ الثَّمَالِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: إِذَا جَمَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فَأَمَّ مُنَادٍ فَنَادَى يُسْمِعُ النَّاسَ فَيَقُولُ أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللَّهِ قَالَ فَيَقُومُ عُنُقُ مَنْ النَّاسُ فَيَقَالُ لَهُمْ اذْهَبُوا إِلَى الْجَنَّةِ بِغَيْرِ حِسَابٍ قَالَ...^۴

در این روایت امام سجاد (علیه السلام) در توضیح سوره آل عمران آیه ۱۳۶ اجر و پاداش دوستان خداوند در روز قیامت بیان فرمود.

تأثیر اعمال انسان

ابْنُ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «وَقَدْ مَنَّا إِلَى مَا عَمَلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَثْثُورًا» قَالَ أَمَا وَاللَّهِ إِنْ كَانَتْ أَعْمَالُهُمْ أَشَدَّ تَيَبَا مِنْ

۱- سوره شوری آیه ۳۰

۲- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۲۶۹، ح ۳

۳- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۸، ح ۲

۴- سوره آل عمران آیه ۱۳۶

۵- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۱۲۶، ح ۸

۶- سوره فرقان آیه ۲۳

الْقَبَاطِيَّ وَلَكِنْ كَانُوا إِذَا عَرَضَ لَهُمُ الْحَزَامُ لَمْ يَدْعُوهُ.^۱

در این روایت امام صادق علیه السلام درضمن سوره فرقان آیه ۲۳ این مطلب را توضیح دادند که به خدا سوگند، کردارهای ایشان سفیدتر از پارچه های نازک مصری بود، ولی چون به عمل حرامی برمی خوردند، از آن دست برنمیداشتند.

پاداش مومنین

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا مَاتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ سَمِعُوا صَوْتًا وَ لَمْ يَرَوْا شَخْصًا يَقُولُ «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ» وَقَالَ إِنَّ فِي اللَّهِ خَلْفًا مِنْ كُلِّ هَالِكٍ وَعَزَاءٌ مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ وَدَرَكًا مِمَّا فَاتَ فَبِاللَّهِ فَنُفُّوا وَإِيَّاهُ فَارْجُوا وَإِنَّمَا الْمَحْرُومُ مِنْ حَرَمِ الثَّوَابِ.^۲

در این روایت امام صادق علیه السلام درضمن آیه ۱۸۵ سوره آل عمران تشویق به کسب ثواب را بیان فرمود.

خداپرستی، فطرت انسان

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ «فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا»^۳ قَالَ التَّوْحِيدُ.^۴

در این روایت امام صادق علیه السلام در توضیح فطرت الله الّتی فطر الناس علیها (سوره روم آیه ۳۰) فرمودند که اینجا مراد از فطرت توحید است.

توجه به احترام ماه رمضان

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ سَعْدِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كُنَّا عِنْدَهُ ثَمَانِيَةَ رِجَالٍ فَذَكَّرْنَا رَمَضَانَ فَقَالَ لَا تَقُولُوا هَذَا رَمَضَانُ وَلَا ذَهَبَ رَمَضَانُ وَلَا جَاءَ رَمَضَانُ فَإِنَّ رَمَضَانَ إِشْمٌ مِنْ أَشْمَاءِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ....^۵

در این روایت امام باقر علیه السلام در توضیح سوره بقره آیه ۸۵ فرمودند که رمضان نگویید بلکه شهر یعنی ماه را اضافه کنید و بگویید شهر رمضان یعنی ماه رمضان.

۱- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۸۱، ح ۵

۲- سوره آل عمران آیه ۱۸۵

۳- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۳، صفحه ۲۲۱، ح ۸

۴- سوره روم آیه ۳۰

۵- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۱۲، ح ۱

۶- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۴، صفحه ۶۹، ح ۲

تبیین چهار گروه پیامبران

مَحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي يَحْيَى الْوَاسِطِيِّ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَدُرُسْتِ بْنِ أَبِي مَنْصُورٍ عَنْهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الْأَنْبِيَاءُ وَالْمُرْسَلُونَ عَلَى أَرْبَعٍ طَبَقَاتٍ فَنَبِيٌّ مُنْبَأٌ فِي نَفْسِهِ لَا يَغْدُو غَيْرَهَا وَنَبِيٌّ يَرَى فِي النَّوْمِ وَيَسْمَعُ الصَّوْتِ وَلَا يُعَايِنُهُ فِي الْيَقَظَةِ وَ...^۱

در این روایت امام صادق علیه السلام در توضیح سوره بقره آیه ۱۲۴ و سوره صافات آیه ۱۴۷ چهار گروه پیامبران را بیان فرمود.

تبیین مدت زمان اجابت دعای موسی و هارون

ابْنُ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ بَيْنَ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «قَدْ أَجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا»^۲ وَبَيْنَ اخْتِذِ فِرْعَوْنَ أَرْبَعِينَ عَامًا.^۳

در این روایت حضرت امام صادق علیه السلام در توضیح سوره یونس آیه ۸۹ بیان فرمود که دعای موسی و هارون به اجابت رسید و در عرصه چهل سال فرعون نابود شد.
بیان مصداق:

در این قسمت روایاتی که مشتمل بر بیان مصادیق آیه می باشد آورده می شود؛ گاه اهل بیت مصداقی را برای تفهیم معنای ظاهری و تنزیل قرآن ارایه کرده اند^۴.. در این گونه روایات، هدف، تفسیر نبوده بلکه برشمردن تعدادی از مصادیق مقصود بوده است.^۵

در روایات نقل شده توسط هشام بن سالم در الکافی ۴ روایت مشتمل بر این گونه می باشد و روایت عمار ساباطی هم که شامل این مورد است.

حضرت ابو طالب و اصحاب کهف مصداق "أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ"

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ مَثَلَ أَبِي طَالِبٍ مَثَلُ أَصْحَابِ الْكَهْفِ أَسْرُوا الْإِيمَانَ وَأَظْهَرُوا الشِّرْكَ فَآتَاهُمُ اللَّهُ «أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ»^۶.

در این روایت امام صادق علیه السلام مصداق أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ (سوره قصص ۵۴ آیه) را بیان فرمودند که مصادیق این آیه حضرت ابو طالب و اصحاب کهف هستند.

۱- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۱، صفحه ۱۷۴، ح ۱

۲- سوره یونس آیه ۸۹

۳- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۴۸۹، ح ۵

۴- عبد الهادی، مسعودی، تفسیر روایی جامع، ج ۱ ص ۷۵

۵- مهدی، رستم نژاد، «گونه شناسی روایات تفسیری»، ص ۲۹

۶- سوره قصص آیه ۵۴

۷- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۱، صفحه ۴۴۸، ح ۲۸

افراد نادان مدعی علم، از مصادیق گروهی که به خدا دروغ می‌بندند

عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ وَ مُحَمَّدٌ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى جَمِيعاً عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ السَّيِّعِيِّ عَمَّنْ حَدَّثَهُ مِمَّنْ يُوثَّقُ بِهِ قَالَ سَمِعْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: إِنَّ النَّاسَ أَلْوَا بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ إِلَى ثَلَاثَةِ أَلْوَا إِلَى عَالِمٍ عَلَى هُدًى مِنْ اللَّهِ قَدْ أَغْنَاهُ اللَّهُ بِمَا عَلِمَ عَنْ عِلْمٍ غَيْرِهِ وَ.....^۱

در این روایت امام صادق علیه السلام در آیه ۶۱ سوره طه افراد نادان مدعی علم را از مصادیق گروهی که به خدا دروغ می‌بندند برشمردند. در آن روایت اقسام مردم پس از رسول خدا تبیین شده اند؛

- پیروان عالمی که رهبری خدائی داشت و خدا او را به آنچه میدانست از علم دیگران بی‌نیاز ساخته بود (قطعا این عالم خود آن حضرت بود و آن مردم سلمان و مقداد و ابو ذر و امثال آنها)
- پیروان شخص جاهلی که مدعی علم بود و علم نداشت، به آنچه در دست داشت مغرور بود، دنیا او را فریفته بود
- دانش آموزی که دانش خود را از عالمی که در راه هدایت خدا و نجات گام برداشته اخذ می‌نمود.

معصومان علیهم السلام مصادق کامل تبعیت کنندگان از رضوان الهی

عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ عَمَارِ السَّابَاطِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ: «أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَاوَاهُ جَهَنَّمَ وَ بَشَسَ الْمَصِيرُ هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ» فَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ هُمْ الْأَتَمَّةُ وَ هُمْ وَ اللَّهُ يَا عَمَّارُ دَرَجَاتٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ بَوْلَاتِهِمْ وَ مَعْرِفَتِهِمْ إِنَّا نَا يُضَاعِفُ اللَّهُ لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَ يَرْفَعُ اللَّهُ لَهُمُ الدَّرَجَاتِ الْعُلَى.^۲

در این روایت امام صادق علیه السلام مفهوم و توضیح سوره آل عمران آیه ۱۶۲ را بیان فرمودند که معصومان مصادق کامل تبعیت کنندگان از رضوان الهی اند.

اهل بیت علیهم السلام مصادق اکمل متقین

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي خَالِدٍ الْكَائِلِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ وَجَدْنَا فِي كِتَابِ عَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»^۳ «أَنَا وَ أَهْلُ بَيْتِي الَّذِينَ أَوْرَثْنَا الْأَرْضَ وَ نَحْنُ الْمُتَّقُونَ وَ.....»^۴

۱- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۱، صفحه ۳۳، ح ۱

۲- سوره آل عمران آیه ۱۶۲

۳- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۱، صفحه ۴۳، ح ۸۴

۴- سوره اعراف آیه ۱۲۸

۵- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۵، صفحه ۲۷۹، ح ۵

در این روایت امام باقر علیه السلام درآیه ۱۲۸ سوره اعراف مصداق این آیه را بیان فرموده که مراد از (مِنْ عِبَادِهِ) ما اهل بیتیم و ما همان کسانی هستیم که زمین را به ارث برده ایم و پرهیزکاران ما هستیم. و زمین، همه اش برای ماست، پس هر یک از مسلمانان که زمینی را احیا کرد باید آن را آباد گردانند و زکاتش را به امام علیه السلام از خاندان من بپردازد، و هر مقدار از آن را بخورد مال خود اوست و اگر آن را رها کرد یا خراب (و بی حاصل) نمود و مردی از مسلمانان پس از او آن را گرفت و آباد و احیایش نمود، او از کسی که آن را ترک کرده به آن سزاوارتر است. پس باید این شخص، زکات آن را به امام از اهل بیت من بپردازد، و هر چه بخورد مال خود اوست، تا آن گاه که قائم علیه السلام از اهل بیت من با شمشیر ظهور فرماید و زمین را به دست بگیرد و دیگران را بازدارد و آنان را از آن بیرون کند، همان گونه که رسول خدا صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ به دست گرفت و بازداشت کرد، مگر آن چه در دست شیعیان ما باشد، که آن چه در دست دارند با آنان معامله می کند و زمین را در دستشان رها می گردانند.

ابی الفصیل مصداق آیه ۸ زمر

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ عَمَارِ بْنِ ابِطَالٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى «وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ»^۱ قَالَ نَزَلَتْ فِي أَبِي الْفَصِيلِ إِنَّهُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عِنْدَهُ سَاحِرًا.....^۲

در این روایت ابی الفصیل مصداق آیه «وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ» معرفی شده است. استناد و استشهاد به آیه:

گاهی مطلبی یا حکمی بیان شده است و برای قانع ساختن مخاطب یا سؤال کننده و یا برای تعلیم چگونگی استفاده از قرآن، مستند قرآنی آن مطلب یا حکم، بازگو گردیده است.^۳ در روایات نقل شده توسط هشام بن سالم در الکافی هفت روایت مشتمل بر این گونه می باشد.

ذکر استغفار

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يُقَارِفُ فِي يَوْمِهِ وَ لَيْلَتِهِ أَرْبَعِينَ كَبِيرَةً فَيَقُولُ وَهُوَ نَادِمٌ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ

۱- سوره زمر آیه ۷

۲- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۸، صفحه ۲۰۳، ح ۲۴۵

۳- مهدی، مهریزی، «روایات تفسیری شیعه، گونه شناسی و حجیت»، ص ۱۱

الَّذِي «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ» «بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» «ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» وَأَسْأَلُهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَأَنْ يَتُوبَ عَلَيَّ إِلَّا غَفَرَهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ يُقَارَفُ فِي يَوْمٍ أَكْثَرَ مِنْ أَرْبَعِينَ كَبِيرَةً.^۴

در روایت مورد نظر امام صادق علیه السلام دعای استغفار را با سه تا آیه قرآن استناد داده.

آداب قبل از خواب

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ وَالحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ جَمِيعاً عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ عَزْوَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: تَسْبِيحُ فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ عَلَيْهَا السَّلَامُ إِذَا أَخَذَتْ مُضْجَعَكَ فَكَبِّرِ اللَّهَ أَرْبَعاً وَثَلَاثِينَ وَاحْمَدُهُ ثَلَاثاً وَثَلَاثِينَ وَسَبِّحْهُ ثَلَاثاً وَثَلَاثِينَ وَتَقْرَأْ آيَةَ الْكُرْسِيِّ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ وَعَشْرَ آيَاتٍ مِنْ أَوَّلِ الصَّافَّاتِ وَعَشْراً مِنْ آخِرِهَا.^۵

در این روایت امام صادق علیه السلام از جمله آداب قبل از خواب را ذکر کردند:

- تسبیح حضرت فاطمه زهرا علیها السلام

- آیه الکرسی

- معوذتین (دو سوره قلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ و قلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ)

- ده آیه از اول سوره صافات و ده آیه از آخر آن

حجت خدا

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ إِبْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ يَزِيدَ الْكَنَاسِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَكَانَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ تَكَلَّمَ فِي الْمَهْدِ حُجَّةَ اللَّهِ عَلَى أَهْلِ زَمَانِهِ فَقَالَ كَانَ يَوْمَئِذٍ نَبِيًّا حُجَّةَ اللَّهِ غَيْرَ مُرْسَلٍ أَمَا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِ حِينَ قَالَ «إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِي الْكِتَابُ وَجَعَلَنِي....»^۶

در این روایت در توضیح سوره مریم آیه ۱۶ و ۳۰ داستان حضرت عیسی علیه السلام بیان شده است.

اهمیت تسبیح، تحلیل و تکبیر

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِبْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَأَبِي أَيُّوبَ الْخَزَّازِ جَمِيعاً عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ

۱- سوره بقره آیه ۲۵۵

۲- سوره بقره آیه ۱۱۷

۳- سوره رحمن آیه ۲۷

۴- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۴۳۸، ح ۷

۵- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۵۳۶، ح ۶

۶- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۱، صفحه ۳۸۲، ح ۱

عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: جَاءَ الْفُقَرَاءُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْأَغْنِيَاءَ لَهُمْ مَا يُعْتَقُونَ وَ لَيْسَ لَنَا وَلَهُمْ مَا يُحْجُونَ وَ لَيْسَ لَنَا وَلَهُمْ مَا يَتَصَدَّقُونَ وَ لَيْسَ لَنَا وَ....^۱

در این روایت امام صادق علیه السلام یک داستان را بیان فرمودند که فقراء و مستمندان خدمت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آمدند و عرض کردند: ای رسول خدا، همانا اغنیاء و توانگران (آن اندازه مال) دارند که بنده آزاد کنند و ما نداریم؟ (و همچنین) دارند که حج کنند و ما نداریم، و (نیز) دارند چیزی که صدقه دهند و ما نداریم (و هم) دارند که چیزی بدان جهاد کنند و ما نداریم (و در نتیجه ما بواسطه نداری از ثواب این اعمال محروم و بی بهره هستیم؟) پس رسول خدا (صلی الله علیه و آله) (در پاسخشان) فرمود: هر که صد بار «الله اکبر» بگوید بهتر است از آزاد کردن صد بنده، و هر که صد بار «سبحان الله» بگوید بهتر است از راندن صد شتر (برای قربانی کردن در حج) و هر که خدا را صد بار حمد گوید بهتر است از فرستادن صد اسب با زین و لجام و سوار آن در راه خدا (برای جهاد) و هر که صد بار بگوید: «لا اله الا الله.» در آن روز از نظر عمل بهترین مردم است مگر (از) کسی که زیادتیر گفته باشد، (حضرت صادق علیه السلام) فرمود: این خبر بگوش اغنیاء رسید آنها (آنچه پیغمبر (صلی الله علیه و آله) فرموده بود) بهکار بستند، فرمود: پس فقراء دوباره نزد رسول خدا (صلی الله علیه و آله) بازگشتند و عرض کردند: ای رسول خدا آنچه فرمودید بگوش اغنیاء رسید و آنان (نیز) آن را بکار بستند (و اکنون هر دو ثواب را دریافت کنند؟) فرمود: این فضل خدا است به هر که خواهد دهد. یعنی ثوابهای مذکور فضل الهی است که به هر کسی بخواهد عطا می نماید.

اعتقاد به اسباب (فرشتگان)

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِثَابٍ وَ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ الْأَرْبَعِ الشَّمَالِ وَ....^۲

در این روایت امام صادق علیه السلام با بهره گیری از قسمتی از سوره قمر آیه ۱۸، آیه ۴۱ سوره ذاریات، آیه ۲۴ سوره احقاف و آیه ۲۶۶ سوره بقره مورد (فرشتگانی که بادهای چهارگانه را کنترل می کنند) بیان نمودند.

داستان حضرت ابراهیم و آذر

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْخَزَّازِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنَّ أَرَزَّ أَبَا إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ مُنْجَمًا لِنُمْرُودَ وَلَمْ يَكُنْ يَصْدُرُ إِلَّا عَنْ أَمْرِهِ فَنَظَرَ لَيْلَةً فِي النُّجُومِ فَأَصْبَحَ وَهُوَ يَقُولُ لِنُمْرُودَ لَقَدْ رَأَيْتُ عَجَبًا قَالَ وَ مَا هُوَ قَالَ رَأَيْتُ مُؤَلُودًا يُؤَلَّدُ فِي أَرْضِنَا....^۳

۱- الکافی ، جلد ۲ ، صفحه ۵۰۵ ، ح ۱

۲- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی ، جلد ۸ ، صفحه ۹۱ ، ح ۶۳

۳- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی ، جلد ۸ ، صفحه ۳۶۵ ، ح ۵۵۶

در این روایت امام صادق علیه السلام اشاره سوره صافات آیه ۹۵ به داستان آزر و حضرت ابراهیم را بیان نمود.

حجت های الهی

عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ وَ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي حَمَزَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي الثَّقَفُ مِنْ أَصْحَابِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُمْ سَمِعُوا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ فِي خُطْبَةٍ لَهُ: اللَّهُمَّ وَإِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّ الْعِلْمَ لَا يَأْرُزُ كُلَّهُ وَلَا يَنْقُطُ مَوَادُّهُ وَأَنَّكَ...

در این روایت اشاره سوره یونس آیه ۸۲ و سوره رعد آیه ۲۳ به مطلبی که امام علی علیه السلام فرمودند (حجت خدا) بیان شده است.

نقد تفسیرهای نادرست:

روایاتی از معصومان علیهم السلام نقل شده است که تفسیرهای مفسران صدر اسلام که با کناره گیری از ائمه علیهم السلام از دانش تفسیری ایشان محروم ماندند را نقد کرده و با بیان مفهوم درست آیات از تحریف معنوی آیات پیشگیری نموده اند.^۲

در روایات نقل شده توسط هشام بن سالم در الکافی یک روایت مشتمل بر این گونه می باشد.

معیار دوستی

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: دَخَلْتُ أَنَا وَ حُمْرَانُ أَوْ أَنَا وَ بُكَيْرٌ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ قُلْتُ لَهُ إِنَّا نَمُدُّ الْمَظْمَارَ قَالَ وَ مَا الْمَظْمَارُ قُلْتُ التَّرَفُّمَنْ وَافَقْنَا مِنْ....^۳

در این روایت امام باقر علیه السلام در ضمن سوره نسا آیه ۹۸، سوره توبه آیه ۶۰، ۱۰۲ و ۱۰۶، سوره اعراف آیه ۴۸ بیان مفهوم درست آیات از تحریف معنوی آیات بیان فرمود.

تبیین حکمت:

شماری از روایات تفسیری، اشاره به حکمت و فلسفه احکام و آموزه های قرآن دارند.^۴

در روایات نقل شده توسط هشام بن سالم در الکافی یک روایت مشتمل بر این گونه می باشد.

۱- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۱، صفحه ۳۳۵، ح ۳

۲- محمد محمدی ری شهری، درآمدی بر تفسیر جامع روایی، ص ۱۲۸

۳- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۲، صفحه ۳۸۲، ح ۳

۴- عبد الهادی مسعودی، تفسیر روایی جامع، ج اول، ص ۲۸

داستان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و امام علی علیه السلام

ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي حَمَزَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ: سَأَلْتُ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ ابْنُ كَمْ كَانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَ أُسْلِمَ فَقَالَ أَوْ كَانَ كَافِرًا قَطُّ إِنَّمَا كَانَ لِعَلِّيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَيْثُ بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عَشْرَ سِنِينَ وَلَمْ يَكُنْ يَوْمَئِذٍ كَافِرًا وَقَدْ...^۱

در این روایت انتهای روایت گونه تبیین حکمت اما ابتدا ارایه مباحث تاریخی بیان شده است.

روایات ناظر به مفاهیم باطنی و لایه‌های درونی آیات قرآن:

دو گونه‌ی روایات تأویلی و جری و تطبیق تحت عنوان روایاتی که مفاهیم باطنی و لایه‌های درونی آیات را تبیین و تأویل می‌نمایند قرار می‌گیرند.

بطن و تأویل:

بطن و تأویل متعلق به باطن قرآن است و مراد از این گونه تبیین باطن قرآن که معنایی دور از مفهوم ظاهری آیات، اما مرتبط با آن به آیه را ارائه می‌دهد. با این توضیح که یک عبارت یا سیاق می‌تواند در خود معانی متعدد طولی را همراه داشته باشد که بر فهم‌های مختلف آشکار می‌گردد.^۲ یعنی آیات دارای لایه‌های معنایی متعدد باشد چنانچه در روایات اشاره شده که قرآن دارای هفت یا هفتاد بطن است.^۳ در روایات نقل شده توسط هشام بن سالم در الکافی^۲ روایت مشتمل بر این گونه می‌باشد یکی از این روایت همان روایت عمار ساباطی است که شامل این مورد است.

تأویل «چگونگی پاسخ به رسولان»، به «چگونگی پاسخ به اوصیاء ایشان»

ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ الْكَنَاسِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا» قَالَ فَقَالَ إِنَّ لِهَذَا تَأْوِيلًا يَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ فِي أَوْصِيَائِكُمُ الَّذِينَ خَلَفْتُمُوهُمْ عَلَى أُمَمِكُمْ قَالَ فَيَقُولُونَ لَا عِلْمَ لَنَا بِمَا فَعَلُوا مِنْ بَعْدِنَا.^۵

در این روایت از امام باقر (علیه السلام) از تفسیر قول خدا عز و جل سوره مائده آیه ۱۰۹ روزی که خدا رسولان را گرد آورد و گوید چه پاسخ گرفتید؟ گویند ما علمی نداریم سوال شد. امام باقر (علیه السلام) در جوابش فرمود این تأویلی دارد مقصود اینست که در باره اوصیای خود که آنها را جانشین و خلیفه کردند بر امتهای چه پاسخ گرفتید فرمود در پاسخ گویند ما نمی‌دانیم که پس از ما امت‌ها چه کردند.

۱- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۸، صفحه ۳۳۸، ح ۵۳۶

۲- مهدی مهریزی، «روایات تفسیری شیعه، گونه‌شناسی و حجیت»، ص ۱۴

۳- حیدر بن علی آملی، جامع الأسرار و منبع الأبرار، ص ۵۳۰

۴- سوره مائده آیه ۱۰۹

۵- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کلینی، الکافی، جلد ۸، صفحه ۳۳۸، ح ۵۳۵

امیر مؤمنان مصداق آیه ۹ زمر

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ عَمَارِ السَّاباطِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى «وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ»^۱ قَالَ نَزَلَتْ فِي أَبِي الْفَضْلِ إِنَّهُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عِنْدَهُ سَاحِرًا فَكَانَ.....^۲

در این روایت امام صادق علیه السلام تاویل آیه نهم سوره زمر را بیان فرمود.

نتیجه گیری:

هشام بن سالم از محدثان مورد اعتماد شیعه و از اصحاب امام صادق و امام کاظم علیهما السلام است که صاحب اصل و همچنین کتاب های تفسیر و معراج و حج بوده است. در کتاب کافی از هشام بن سالم تعداد ۲۹۰ روایت از ایشان نقل شده است که از این تعداد، ۳۵ روایت تفسیری است. در این مقاله بررسی گونه های روایات تفسیری هشام بن سالم در کتاب کافی پرداخته شد؛ ۳۴ روایت که آشکارا ناظر به ظاهر آیه قرآن بودند، مورد بررسی قرار گرفت؛ تبیین واژگان ۲ روایت، توضیح مفاهیم کلیدی ۱۹ روایت، بیان مصداق ۴ روایت و پنجمین روایت همان روایت عمار ساباطی است که شامل مورد بیان مصداق هم است، استناد و استشهاد به آیه ۷ روایت، نقد تفسیرهای نادرست یک روایت و تبیین حکمت یک روایت است. و یک روایت مورد بررسی قرار گرفت و دومین روایت همان روایت عمار ساباطی است که شامل مورد ناظر به باطن و لایه درونی آیه قرآن هم بود.

۱- سوره زمر آیه ۷

۲- محمد بن یعقوب بن اسحاق، کُلینی، الکافی، جلد ۸، صفحه ۲۰۳، ح ۲۴۵

منابع:

قرآن کریم

- شریف رضی، محمد بن حسین حسینی، نهج البلاغه، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی جا، ۱۳۶۹ هـ.
- ابن جوزی، جمال الدین أبو الفرج عبد الرحمن بن علی بن محمد، المنتظم فی تاریخ الأمم والملوک، با تحقیق محمد عبد القادر عطا، مصطفی عبد القادر عطا، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة: الأولى، ۱۴۱۲ هـ، ۱۹۹۲ م
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، شرح نخبه الفكر فی مصطلح الاثر، ریاض عربستان، دار المغنی، الطبعة الاولى، ۱۴۳۰ ق
- أبو سعد، عبد الکریم بن محمد بن منصور التمیمی السمعانی المروزی، الأنساب، با تحقیق عبد الرحمن بن یحیی المعلمی الیمانی و غیره، حیدرآباد، مجلس دائرة المعارف العثمانیة، الطبعة الأولى، سال ۱۳۸۲ هـ - ۱۹۶۲ م
- احسانی فرنگرودی، محمد، اسباب اختلاف الحديث، قم، مؤسسه فرهنگی دار الحديث، چاپ سوم، ۱۳۸۵ ش
- أحسانی، شیخ محمد بن علی بن ابراهیم، عوالی اللثالی العزیزة فی الاحادیث الدینیة، قم، سیدالشهداء، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق
- استرآبادی، محمد امین، الفوائد المدنیة فی الردّ علی من قال بالإجتهد و التقليد فی نفس الأحکام الإلهیة، قم، مؤسسه نشر اسلامی جامعه مدرّسین حوزة علمیة قم، چاپ پنجم، سال ۱۴۲۴ ق
- أشعری، ابی الحسن علی بن اسماعیل، مقالات الإسلامیین و اختلاف المصلین، بیروت لبنان، دار النشر فرانز شتاينر، چاپ اول، سال ۱۴۰۰ ق یا ۱۹۸۰ م
- آغا بزگ تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، تهران، اسماعیلیان، چاپ سوم، ۱۴۰۸ ق
- بحر العلوم، سید محمد مهدی طباطبائی، رجال السید بحر العلوم، المعروف بالفوائد الرجالیة، تهران، مکتبة الصادق (ع)، الطبعة الاولى، سال ۱۳۶۳ ش
- بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن، قم - ایران، مؤسسه البعثة، چاپ اول، ۱۴۱۵ ق
- برقی، احمد بن عبد الله، رجال البرقی، چاپ اول، قم، مؤسسه الامام الصادق (ع)، سال ۱۴۳۰ ق
- بیروت لبنان، دار الکتب العلمیة، چاپ اول، ۱۴۱۲ ق.

• جدیدی نژاد، محمد رضا، معجم مصطلحات الرجال والدراية، قم، دار الحديث، چاپ دوم، ۱۳۸۰ ش

• الجوهری، اسماعیل بن حماد،، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية با تحقیق احمد بن عبدالغفور عطار، بیروت، دارالعلم للملایین، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق

• الحر العاملی، محمد بن الحسن، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه با تحقیق: محمد رضا الحسینی الجلالی حریری، محمد یوسف، فرهنگ اصطلاحات حدیث، قم، انتشارات هجرت، الطبعة الثالثة، ۱۳۸۱ ش

• خطیب بغدادی، ابوبکر احمد بن علی، الکفایه فی علم الروایة، با تصحیح و تنظیم: هاشم، احمد عمر، بیروت، دار الكتاب العربی، الطبعة الاولى، ۱۴۰۶ ق

• خطیب، عبد اللطیف، معجم القراءات، دمشق، دار سعد الدین للطباعة والنشر والتوزیع، الطبعة الثانية، ۱۴۲۲ ق / ۲۰۰۲ م

• خواجه نوری، عباسقلی، روش تحقیق تهران، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه، چاپ هفتم، ۱۳۸۵ ش

• خوئی، سید ابوالقاسم، معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرواة، قم، مرکز نشر الثقافة الاسلامیة فی العالم، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.

•، البیان فی تفسیر القرآن، قم، مؤسسه احیاء آثار، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق

• راد، علی، گونه شناسی احادیث قرآنی امامیه از نظریه تا تطبیق، قم، نشریه تفسیر اهل بیت (ع)، سال دوم شماره ۱ (پیاپی ۳، بهار و تابستان ۱۳۹۳)

• راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تهران، دفتر نشر کتاب، چاپ اول، ۱۴۰۴ ق